INKLYUZIV TA'LIM TIZIMIDA NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALARDA SHE'RIYAT VA XALQ OG'ZAKI IJODI ORQALI NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Matupayeva Shohsanam Zaripboy qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrasi v.b dotsenti

998 97 741 68 88 Email:shohsanammatupaeva@gmail.com

Gulmetova Gulmira Farxadovna

Talaba, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O'zbekiston

Email:gulmiragulmetova@gmail.com

Toxtamuratova Yulduz Sultan Qizi

Talaba, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O'zbekiston

Email:yulduztoxtamuratova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutq kamchiliklariga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlarning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Sensor alaliya kabi nutq buzilishlarida eshituv idrokini rivojlantirish, fonematik differensatsiyani shakllantirish hamda nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, nutqsiz tovushlarni farqlashdan boshlanadigan metodik yondashuvning samaradorligi asoslab berilgan. Maqolada predmetli-amaliy faoliyat, faoliyatga asoslangan ta'lim metodlari hamda ko'ruv, eshituv va taktil sezgilar integratsiyasining nutq rivojlanishidagi o'rni ochib berilgan. Tadqiqot natijalari nutq kamchiligiga ega bolalar bilan ishlashda individual va tizimli yondashuv, shuningdek, oila bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutq kamchiligi, sensor alaliya, korreksion-pedagogik ishlar, eshituv idroki, fonematik idrok, nutqsiz tovushlar, nutqiy faoliyat, individual yondashuv, predmetli-amaliy faoliyat, sensor integratsiya, logopedik ishlar

Аннотация.В данной статье освещены теоретические и методические основы коррекционно-педагогической работы с детьми с нарушениями речи. Проанализировано значение развития слухового восприятия, формирования фонематической дифференциации и поэтапного развития речевой деятельности при речевых нарушениях, таких как сенсорная алалия. Также обоснована эффективность методического подхода, начинающегося с различения неречевых звуков. В статье раскрывается роль предметно-практической деятельности, методов обучения, основанных на деятельности, а также интеграции зрительных, слуховых и тактильных ощущений в развитии речи. Результаты исследования показывают, что в работе с детьми с нарушениями речи важным фактором является индивидуальный и системный подход, а также налаживание сотрудничества с семьей.

Ключевые слова: речевой дефицит, сенсорная алалия, коррекционно-педагогическая работа, слуховое восприятие, фонематическое восприятие, неречевые звуки, речевая деятельность, индивидуальный подход, предметно-практическая деятельность, сенсорная интеграция, логопедическая работа

Abstract. This article covers the theoretical and methodological foundations of correctional and pedagogical work conducted with children with speech impairments. The importance of developing auditory perception, forming phonemic differentiation, and the gradual development of speech activity in speech disorders such as sensory alalia is analyzed. The effectiveness of the methodological approach, which begins with the differentiation of non-speech sounds, is also substantiated. The article reveals the role of subject-practical activity, activity-based teaching methods, and the integration of visual, auditory, and tactile sensations in speech development. The research results show that an individual and systematic approach, as well as establishing cooperation with the family, are important factors in working with children with speech impairments.

Keywords: speech deficit, sensory alalia, correctional and pedagogical work, auditory perception, phonemic perception, non-speech sounds, speech activity, individual approach, subject-practical activity, sensory integration, speech therapy work

Kirish

Nutq kamchiliklariga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlar murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon faqatgina nutqni rivojlantirish bilan cheklanib qolmay, balki bolaning umumiy psixik rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida shakllanishini ham qamrab oladi. Ayniqsa, sensor alaliya kabi og‘ir nutq buzilishlarida bolaning nutqiy rivojlanishi bilan bir qatorda uning psixofiziologik, emotsional hamda ijtimoiy xususiyatlarini kompleks tarzda hisobga olish zarur bo‘ladi. Chunki bunday bolalarda nutqning yetarli darajada shakllanmaganligi nafaqat muloqot jarayoniga, balki idrok, tafakkur, xotira va diqqat kabi asosiy psixik jarayonlarning rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois korreksion ishlarni samarali tashkil etish uchun, avvalo, bolaning yashash muhiti, oilaviy sharoiti, uni o‘rab turgan ijtimoiy muhit, qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. [1]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Bola bilan ishlashda uning kundalik faoliyati, o‘yin jarayoni, atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlari ham tahlil qilinishi lozim. Bu esa pedagogga individual yondashuvni to‘g‘ri tanlash, mos metod va vositalarni qo‘llash hamda samarali muloqot strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi. Mazkur jarayonning asosiy maqsadi – bolada nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich shakllantirish, eshituv idrokini rivojlantirish, nutqiy va nutqsiz tovushlarni farqlash qobiliyatini oshirish hamda muloqot ehtiyojini yuzaga keltirishdan iborat. Shu bilan birga, bolada fonematik idrokni rivojlantirish, passiv va faol lug‘at boyligini kengaytirish, nutqiy birliklarni ongli ravishda idrok etish va qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim vazifalardan hisoblanadi.[4]

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutq kamchiligiga ega bolalar bilan korreksion-pedagogik ishlarni tashkil etishda dastlab nutqiy birliklardan emas, balki nutqsiz tovushlarni farqlashdan boshlash yuqori samaradorlikka ega. Bunday yondashuv bolaning eshituv analizatorini faollashtirish, akustik diqqatni barqarorlashtirish hamda idrok jarayonlarini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, nutqiy signallarni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlari yetarlicha shakllanmagan bolalarda nutqsiz tovushlar asosida differensatsiya qilish mashqlari boshlang‘ich bosqich sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa keyinchalik fonematik idrokni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan psixofiziologik zaminni yaratadi.

Metodologik jihatdan korreksion ishlar bosqichma-bosqich va tizimli yondashuv asosida amalga oshiriladi. Dastlab bolaning yashash muhiti, oilaviy sharoiti, kommunikativ imkoniyatlari va nutqiy faolligi chuqur diagnostik tahlil qilinadi. Bu jarayon individual yondashuvni ta’minlash hamda samarali pedagogik strategiyani ishlab chiqishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Keyingi bosqichda nutqiy yuklamani vaqtincha cheklash va avaylovchi akustik rejimni joriy etish orqali bolaning eshituv tizimi ortiqcha ta’sirlardan himoya qilinadi. Bu esa uning sezgi organlarini nozik akustik signallarni qabul qilishga moslashtiradi. Shundan so‘ng nutqsiz tovushlarni farqlash asosida eshituv idroki rivojlantiriladi. Turli intensivlik va tembrga ega tovushlarni ajratish orqali bola akustik differensatsiya ko‘nikmalarini egallay boshlaydi.

Predmetli-amaliy faoliyat esa nutqiy rivojlanishning muhim vositasi sifatida qaraladi. Chunki bola real harakatlar va vizual obrazlar orqali nutqiy birliklarning mazmunini chuqurroq anglaydi. Bu jarayonda so‘z, predmet va harakat o‘rtasida barqaror assotsiativ bog‘lanishlar shakllanadi. Natijada passiv lug‘at boyligi kengayib, faol nutqiy faollik asta-sekin rivojlanadi.

N.I. Jinkin tadqiqotlariga ko‘ra, bolaga so‘zlarni mexanik yodlatishdan ko‘ra, ularni turli kommunikativ vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish ancha samarali hisoblanadi. Bu yondashuv nutqni faqat reproduktiv emas, balki produktiv faoliyat sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois zamonaviy metodik yondashuvlarda faoliyatga asoslangan o‘qitish modeli ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ushbu modelda bola faol subyekt sifatida ishtirok etib, nutqni amaliy faoliyat jarayonida egallaydi, bu esa uning nutqiy va kognitiv rivojlanishini uyg‘un holda ta’minlaydi.

Natijalar

Korreksion-pedagogik ishlar natijasida nutq kamchiligiga ega bolalarda bir qator ijobiy sifat o‘zgarishlari kuzatiladi. Avvalo, bolalarda tovushlarga nisbatan qiziqishning ortishi hamda ularga taqlid qilish ehtiyojining shakllanishi muhim natijalardan biri hisoblanadi. Bu jarayon bolaning nutqiy faoliyatga kirishishida boshlang‘ich motivatsion asosni yaratadi. Shuningdek, eshituv diqqatining hajmi va barqarorligi sezilarli darajada oshadi. Bola tovushlarga ongli ravishda e’tibor qaratishni, ularni ajratishni va eslab qolishni o‘rganadi. Natijada nutqsiz va nutqiy tovushlarni farqlash qobiliyati bosqichma-bosqich rivojlanadi. Bu esa fonematik idrokning shakllanishi uchun zarur asos bo‘lib xizmat qiladi. Fonematik idrokning rivojlanishi o‘z navbatida tovushlarni aniq qabul qilish, ularni to‘g‘ri talaffuz etish hamda nutqiy birliklarni ongli ravishda tahlil qilish imkonini beradi.[4]

Korreksion ishlar davomida bolalarda passiv va faol lug‘at boyligi kengayadi. Bola avval eshitgan va tushungan so‘zlarni passiv tarzda qabul qiladi, keyinchalik esa ularni faol

nutqida qo‘llay boshlaydi. Shu bilan birga, oddiy nutqiy buyruqlarni tushunish va bajarish ko‘nikmalari shakllanadi. Bu esa bolaning nutqiy muloqot jarayoniga kirishishiga, atrofdagilar bilan samarali aloqa o‘rnatishiga xizmat qiladi.

Muhokama

Olib borilgan korreksion-pedagogik ishlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutq kamchiligiga ega bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni uzoq muddatli, izchil va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda ayniqsa eshituv idrokini rivojlantirish, fonematik differensatsiyani shakllantirish hamda nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich tashkil etish ustuvor metodik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki nutqiy birliklarni to‘g‘ri qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati yetarli darajada shakllanmagan hollarda, nutqni rivojlantirishning keyingi bosqichlariga o‘tish qiyinlashadi. Shu bilan birga, mazkur toifadagi bolalarning psixologik xususiyatlari ham korreksion ishlarni tashkil etishda alohida e’tiborni talab qiladi. Xususan, bolalarning tez charchashi, emotsional holatining beqarorligi, diqqatning yetarlicha rivojlanmaganligi mashg‘ulotlarni qisqa muddatli, ammo muntazam va tizimli ravishda tashkil etishni taqozo etadi. Bu esa pedagogdan yuqori darajadagi metodik mahoratni, mashg‘ulotlarni qiziqarli va motivatsion tarzda tashkil etishni talab qiladi.

Individual yondashuv asosida olib borilgan ishlar yuqori samaradorlikni ta’minlashi tadqiqot natijalarida o‘z aksini topdi. Har bir bolaning individual rivojlanish darajasi, qabul qilish imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish orqali mos pedagogik strategiyalarni tanlash nutqiy rivojlanishni sezilarli darajada tezlashtiradi. Bu esa differensial yondashuvning korreksion pedagogikadagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, nutqni rivojlantirish jarayonida ko‘ruv, eshituv va taktil sezgilarni integratsiyalashgan holda qo‘llash muhim metodik omil sifatida e’tirof etiladi. Sensor integratsiya asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolaning idrok jarayonlarini kompleks rivojlantirishga, nutqiy signalni yaxshiroq qabul qilish va qayta ishlashga yordam beradi. Natijada nutqiy birliklar mustahkamroq o‘zlashtiriladi hamda ularning amaliy qo‘llanishi samarali kechadi.[1]

Tadqiqot natijalari nutq kamchiligiga ega bolalar bilan ishlashda kompleks, individual va integrativ yondashuvni qo‘llash yuqori natijalarga erishishning asosiy sharti ekanligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, nutq kamchiligiga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlar kompleks, tizimli va individual yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Mazkur jarayonda dastlab nutqsiz tovushlarni farqlashdan boshlash, keyinchalik esa bosqichma-bosqich nutqiy birliklarni shakllantirish orqali bolada to‘laqonli nutqiy faoliyatni rivojlantirish mumkin. Bu yondashuv nutqiy rivojlanishning tabiiy qonuniyatlariga mos kelib, fonematik idrok, eshituv diqqat va nutqiy tafakkurning izchil shakllanishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, korreksion jarayonni samarali tashkil etishda bolaning psixofiziologik xususiyatlarini chuqur hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir bolaning individual rivojlanish darajasi, qabul qilish imkoniyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda tanlangan pedagogik yondashuvlar yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi. Faoliyatga asoslangan

metodlardan foydalanish esa bolada nutqiy faollikni oshirish, bilimlarni ongli ravishda egallash va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Qodirova F.U., Yunusova X.Sh., Inklyuziv va korreksion ta’limning filologik asoslari texnologiyalar ,// O’quv qo’llanam , ZEBO_PRINT 2022 yil
2. Sultonsaidova S., O‘.Sharipova. O‘zbek tili stilistikasi.//O‘quv qo‘llanma. –T., 2009.
3. Qodirova F.U., Dehqanova M.G’., Pulatova D.A., Ibadullayeva SH.N., Surdopsixologiya, 2023 yil
4. M.U. Xamidova / Maxsus pedagogika / O‘quv qo‘llanma – T.: „Fan va texnologiya“, 2018 yil.